

„Émelygős”-e Sartre százada?

A relativitáselmélet korában nincs többé „kicsi” és „nagy”, „jelentős” vagy „jelentéktelen”; a legapróbb kérdés is, mint a hínár, magában-magától sokasodik: mert nemcsak abban, mibe szerteindázódik, hanem magában is végtelen. Nincs többé biztos megfejtés, oktondi „végső érv”, akarnok „tudom”, csak az anyagba hatolás módszere az igaz, a szemlélet megszenvedett materializmusa, mert többé nem adjuk meg magunkat önnön kísérteteinknek, a szellemeknek és fantomoknak, de még feuerbach-i, renani istenképmásunk benső kihívásainak, rejtett gögójének se. S ha folytatjuk, meghosszabbítjuk is magunkat eszközeinkben eszközökké alakuló, csak anyaglettű, „eldologiasodott” gondolatainkban — más törvény akarata szabályoz eközben.

Talán soha nem volt megfejthetőbb a bűnbeesés ősi mítoszának igazi jelentése, mint éppen századunkban, az „émelygős”-nek, ideges-tétovának mondottban, a magányával látszatra parttalanban. Mert mintha valóban ellensége lett volna az embernek a Tudás Fája, melynek gyümölcse: a megértés után tudni kell, hogy minden, ami létező, csak létében az, de a lét csupán akkor létezés is, ha megújuló önkorlátozás, magát mindújra folytató határ. Nemrég a kérdés már oly gyermeken romantikus, „enfant terrible”-ien abszurd formában is fölmerült — Rousseau önkínzásának, kétségbeesésének mámorával —, hogy érdemes volt-e vállalni mindezt, vajon nem lett volna jobb maradni határmezsgyének örökre a semmi és a minden között, élni a biosz édenét öntudatlan? És ami már magában a kérdésföltevésben is haladó volt, mert — a felvilágosodás százada! — az öngyötrő szkepszist már nem a bűntudat motiválta, hanem az elvesztett örömök kínja, az maradt végül az egyetlen használható jelentés benne: kiderült, nem a gondolat súlya, hanem a pulzusa volt az erősebb. Mert Rousseau tudta ugyan, de elfogadni nem akarta, hogy az emberlét egyszeri és egyedi valóságában nincs semmilyen visszaút, az ismételhetetlen az, ami *visszafelé determinált* s történelmével csak előre szabad! És ezért nincs, nem lehet „örök visszatérés”, az abszolút ismétlés csak a tudat önajzó játéka marad, az emberlét *előre* úgy szabad, hogy mindig bátran kezdhet valami még nem voltba, a másba.

De mi az a más? A végtelenben minden már eleve benne van, ennyi a fogalom jelentése, így ami benne „más”, csak valakinek vagy valaminek a szemszögéből lehet az, és amikor fölfedezzük, nem magának, csak nekünk „született meg”. Az idő, most mint prizma, ott forog az ember kezében — vagy mint hamvadó fényű lámpa felé fordított, a szemre záruló üveg pohár —, s a csillogó felszínnek síkjain, meg a találkozások térszövegében a tér kavargó színek élete. Az idő még a sugarak üvegkoporsójában is csupa játék, lehetőség, választás, szabadság. Az ember követeli benne magának önmagát s mögötte a teljes természetet, mert egy pohár peremén is ott van — többszörösen kitapintható — körbe zárultan a végtelen. Ki ne ismerné föl a semmit vagy a mindent az iménti képhez hasonló elvűen „kitapintó” József Attila-sorban — „Ritmust lóbál az ajtókulcson” — a végtelen monotoníáját s e kopárságban a lét egészét megélni tudó ember fegyelmét a szenvedésben?! Századunk élményizzásában az a bűvös „más”, mely mint a „semmi ága” lett a tett csalátka, a folytatást és a megismerés próbatételét követelő, képesített belső imperatívusz, ha lehet, még nagyobb tajtékot vet felénk a túlsó partról, mint bármikor korábban. A fölgyorsult világ paradox módon lassúdadabb néhol a hitben, éppen mert megváltozott a sebességfogalma: a távolság, amit fölmér tudatával, még fényszáguldásban is évmillió messzeségek kódét rejti — az így lilliputivá alázódó emberlét a fényévek gombostűivel érezheti magát földhöz szegezettnek.

A Rousseau-i gondolat romantikus túlsága az volt, hogy mindebben azt látta csak, ahogyan a valóság csapdákat állít az ember elé, s ilyen kiindulás nyomán szükségszerű volt a következtetés: az emberi történelem az ember fokozatos elvesztésének, „öngyilkosságának” története s maga az emberiség kétszeres áldozat, mert nemcsak a vaksors játékszere, hanem önmagával is kegyetlen kísérleteket folytat. A világot szeretné bekebelezni, s ehhez a descartes-i büszke cogitóban tétélezi alanyként magát, de nem veszi észre, hogy később éppen ő válik tárggyá és most már valóban feleslegessé. A tudás tárgyak halmazát teremti, maga a megismerés: eltárgyasítás, ezt tudjuk a marxizmus és a XIX. század óta, a jelenség tehát helyesen észlelődött már az abszurdizáló gondolatkörben is, más kérdés, hogy a konklúziókkal szabad-e egyetértenünk. Még a tétel illusztrációjához hadd eleve-
nítsek föl egy bizonyára sokakban élő filmemléket, Antonioni *Vörös sivatagának* felejthetetlen kezdő képsorát. A világváros kültelkein bolyong egy magányos, félszeg asszony, akinek még a kéztartása is olyan tétován imbolygó, egyensúlytkeresőn úttalan, mint a járnivaló kisgyereké, s körötte mindenütt fémszörnyek, cső-, acél- és hulladékrengeteg vagy a fuldokló körötti egykedvű víztükör némaságát idéző, béna üveghomály s mindezt valami éterien érzéketlenné szűrte, hasítóan konok, gépi hangzás kíséri, melyben nem egyszerűen elvesz az ember, hanem úgy kell éreznie: csak van, bár meg sem született. Igen, ez a képsor nem egyszerűen falanszterszerű hangulatot sugallt, hanem a lametrie-i gépember világán s minden képzelhető falanszteren túli atmoszférát lehelte; a semmit mutatta, mely nem nyújt többé a kapaszkodáshoz egyetlen vacogó ágat sem az érkezőnek. És ki nem emlékszik az előbbi jelenet zárására, ahol a kétségbeesés partjáról sikerül az asszonynak egyetlen mozdulattal visszahátrálnia a mégis, még itt is győztes élethez, kislányához, aki az iménti perc időzsugorából csak annyit érezhetett meg, hogy anyja — ki tudja miért — nem rá figyel.

A „más”-ból a semmi arcai tekintenek ránk, és belső történéseink is, mintha csak a nemlét jelmezballjának álarcos keringőjét folytatnák bennünk — s századunk művésze: egy Proust, Saint-John Perse vagy Juhász Ferenc e szorongás kormából rajzol mégis szívárványt a semmi egére. A század megérti végre bennük és általuk is, hogy nem a távolság elhazudása, nem a blaszfémizáló földhözragadtság a téridő-
óceánba szabadult ember valódi mentőve, hanem a szembenzés bátorsága, a prometheuszi szent elvakultság, mely annyira érzi, olyan lázzal élheti át az önként vállalt kínban teremtő hatalmát, hogy ha egy nap az istenek szeszélye folytán a büntetés elmaradna, maga kiáltana dühödten a sasokért. Vörösmarty „vak csillaga” ettől a teremtésdűhtől nyeri az úruton látását mégis vissza, s az önnön démonaitól csak tettében szabad ember így lehet ismét vállalt küldetése méltó zálogosa. Gondoljunk csak végig — hiszen ez századunk legnagyobb tudatos gondja s talán nem túlzás, ha így mondjuk: képtelensége —, hogy a földgolyón továbbra is jelen van a teljes eddigi emberi történelem, szinte minden stációjával, Óceánia szigetrengetegében még tettenérhető a majdnem ösközösségi modell, de vannak már emberek, akik a jövő századokban talán majd általánossá váló élmény birtokosai: jártak már más égitesten! Hát csoda, ha eddig nem volt ellentmondásokkal agyonzsúfolt ez a korszak, ez a pórusaival a jelenben a teljes múltat és a félig jövőt egyúttördöző?!

Sokat beszélünk arról, hogy jelenünkben a múlthoz képest mennyit változott a perspektíva, a jelentőség-tudat normája és iránya. Nincs többé helye a romantizáló ambíciózusságnak, semmilyen enattraktivitásnak — ezek helyébe a „szürke” hétköznapok szerényebb építőmunkája, nem annyira látványos, mint inkább közösségi távlataiban eredményes feladatvállalása lépett. És ez ténykérdés, nem lehet vita fölötte, mégis téved, aki azt hiszi, hogy az emberiség nyert csak vele, de az egyén elidegenedéstudatával fizet meg érte. A kitágult tér s benne a megsokszorozódott lehetőségek szabotomi mindensége nem fenyegeti az ént kiüresedéssel, elgépiesedéssel és „mechanikai” magánnyal, ha megtanul úgy tájékozódni a schrödingeri—heisenbergi univerzumban, ahogyan az ahhoz adekvát. A részecskék fizikája által megtálosodott, új alakot nyert világegyetemben éppen anyagszemléletünk metamor-

fózisa miatt kell másképp látnunk azokban az agyonbecsmérelt, „kisszerű” hétköznapokban is, mert éppen az elemi természetet megvilágító tudomány figyelmeztetett rá először, hogy milyen óriástömb a lét legkisebbnek hitt építőköve is, s ha az anyag szerves és szervetlen burjánzásában ez így igaz, miért ne lenne érvényes gondolati létezésünk, egyszerűnek hitt munkánk mozaikjaira, a hétköznapokra is? Minden-kivel megtörtént már, hogy esküvőre sietve, egyszercsak megpillantott egy borongó temetési menetet, s eltűnődött a közhely-ellentmondáson, ami a képből fakad, de mennyivel drámaibb és igazabb, ha továbbfejtsük a közhelyből kibomló szálát, s végiggondoljuk, átéljük annak a ténynek — nem mondhatom másképp — *hétköznapi misztériumát*, hogy létezésünk minden pillanatában képviselteti magát a teljes emberlét a földön: nincs olyan még érzékelhető időporcika, melyben ne történne meg a világ tájain minden, ami életünk része: születés, halál, szerelem, esküvés, hit-szegés, kibékülés, gyilkosság, életmentés, tolvajlás, öngyilkosság, lakáskiutalás, tudományszerű felfedezés, viszontlátás és búcsúzás; nincs másodperc, melyben ne fejeződné be valahol egy műalkotás s nincs időtöredék, melyben ne foszlanának rég porladó kövek végleg semmivé. Az olvasótermek és lefüggönyözött olvasósobák milliói asztalán napra-nap s percre-perc ott a teljes emberi szellemiség kiterítve, s talán gyakran van pillanat, amikor a világ rádióállomásai szinte a teljes Beethoven-életművet zengik egymásról mit sem tudó hallgatónak s szabadítják még nem ismert lények felé rezgések hullámhosszain a térbe. S eközben a hallgatag bonni múzeumban, üveglapok alatt, otromba réztölcserék: az első gramfonok egyetlen hangszóró-óriásaira emlékeztető, annyi fájdalmat, megaláztatást és sorvasztó kisebbségi érzést okozó hallókészülékek ott pihennek, áldozatukat immár nem kínozza, elföldelt-süketen...

Hogy nincs fölösleges, észrevehetetlen, teljesen az elmúlás birtokába jutó mozdulat, szándék, nosztalgia, akarat, impulzus, ötlet, próbálkozás, kezdemény, nincs csak magában „értelmes” pillanat, időrezdülés, mely a jövőből valahogy kimaradna — arra tanít ez a kegyetlennek hitt, pedig csak felnőttébb; gyakran *elidegenedettnek félreértett*, holott másodperceivel is mindenkit mozgósítani akaró; szorongónak tudott, de a „semmi ágát” is szívéhez hajlító század. S a hétköznapok szürkesége most már nem több merő érzéksalódnál, olyan, mint az anderseni álmovarázsló színes esernyőjének pörgése, melyet megállít majd az álmodás, s az iménti ölmoseső-sivárság helyén a pillanatokban fölizzanak a képek. „Hétköznapjaink” nyelvére fordítva a hasonlatot: a „szép” itt jár közöttünk, odaszorul még a telitömött, ideges hajnali villamosok peronjára is, megbújik a zsivajos tantermek izgatott homályaiban, be-ágaskodik minden új napra kinyitott ablakon s titkon köztünk volt akkor is, amikor egy munkásasszony, míg tudja már, hogy várja egy gyár acélfényű, fémeektől sikolyos éjszakája, valahol a külvárosban, mielőtt elindulna, még két apró csíkot húz lassan ébredő szemére.